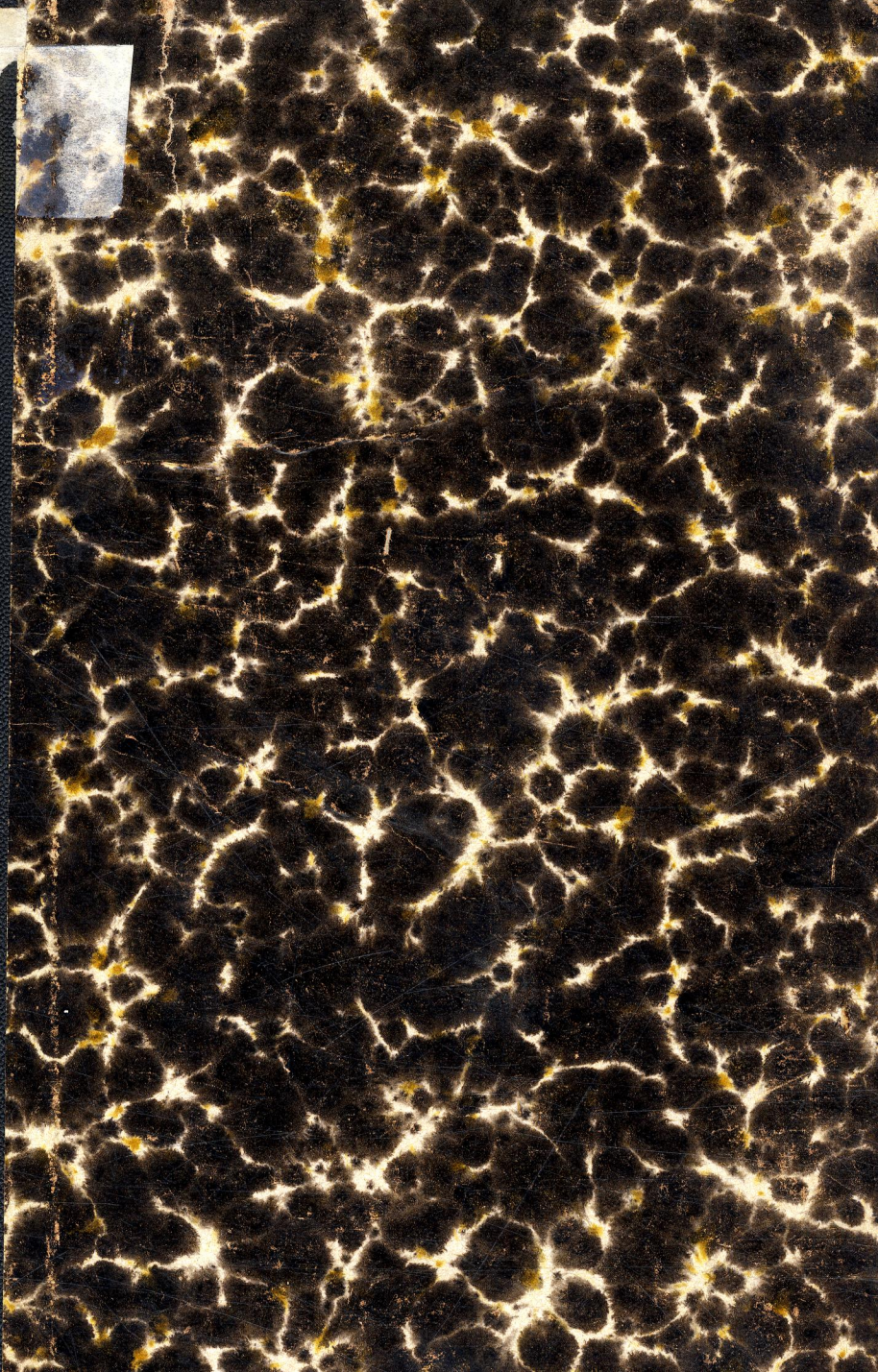

Бібліотека
ТОВАРИСТВА „ПРОСВІТА“

Число 1704

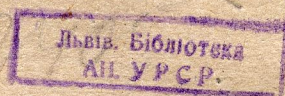
Знак

00 13
Богдан Заклинський.

26.617

Історія
українського виховання
(Педагогіі).

ч. I.

Ціна 5 гривень.

1 25

КОЛОМИЯ 1919.

Накладом М. Велигорського.
Головний склад: Склеп Видавничої
Спілки, Коломия, „Народний Дім“.

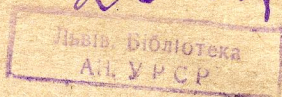
Винсати

17/01/1917

Винсати

Львівська державна
наукова бібліотека
№ 2177

26.617

Слово від видавця.

Видаючи цю працю, як першу того рода на Україні, вважаю своїм обов'язком звернути увагу Шановних П. Читачів на ці труднощі, які доводилося поборювати при цьому виданні, щоби запобігти з одної сторони наріканням на високу ціну книжки, а в дальшій мірі і на лихоту паперу.

Як відомо Шановним П. Читачам, у нас панує тепер всюди велика недостача паперу а і той лихий папір що є ще укритий подекуди на складах не легко добути. Це збільшує ціну паперу так, що аркуш який раніше коштував 15 шагів треба платити тепер 1 гривня 50 шагів значить 10 разів дорожче. Так само мається річ зі складом і друком. Внаслідок браку кваліфікованих складачів, ціни друкарські в десятеро побільшилися.

Думаю, що Шановні Читачі виrozumівши ті всі труднощі з якими мусів боротися видавець і признавши потребу скорого видання такої праці — привітають цю першу книжочку з як найбільшою прихильністю.

Друга часть цієї книжочки (Часи народніх рухів і нового поневолення) і третя (Відродження і нові часи), ще не опрацьовані докладно Шановним Автором і появиться доперва по 1-ім до 2-ох місяцях одним випуском, так що на шкільний рік 1919/20. буде вже готовий до шкільного і практичного ужитку цілий підручник.

Михайло Велигорський.

Коломия 1. квітня 1919.

І. Вступ.

Історія педагогії подає нам все те, що у різних народів і в різних часах робилося для виховання молодіжи. За те історія української педагогії покаже, як у нас на Україні виховувано молодіж від найдавніших часів аж досі, який був спосіб навчання, які школи та книжки.

Можна розрізнити дві часті історії виховання, тісно разом получені: а) історія теорії педагогії, це є історія поглядів на ціль і середники виховання, — і б) історія практичної педагогії або історія приватного і публичного виховання.

На духове і моральне удосконалення, на характер і цілі образования впливає вдача народа — вродженими здібностями і набутими поглядами, природа рідного краю — положенням та економічними відносинами, світова історія — подіями у сусідних народів і держав. Але найбільше впливає на спосіб виховання історія народа чи держави. Залежно від того, чи держава є деспотична, монархічна чи републиканська — то й інший має погляд на напрям виховання і образования молодого покоління. Кожда картина історії вказує, що великі політичні зміни в державнім уладженню ведуть за собою і конечні зміни на полі виховання. Бо всяку реформу мусить зачинатися від молодіжи, як хто хоче, щоб його вплив не проминув безслідно в народі. Те, що історія своїми війнами і побідами голосно а часто й насильно переводить, те саме робить виховання її наука, але тихо і незаметно.

Історія виховання є це займаюча і хосенна наука. Займаюча, бо в ній як у дзеркалі відбивається ціле духове

життя народів, їх всі змагання і під'єм цілого людства. А історія виховання рідного народу ще для нас більше дорога. Історія виховання є хосенна, бо подає нам практичну науку до безпосереднього ужитку дома і в школі, а передовсім для того, що нас самих підносить духово, вказує вічний поступ, невпинний розвій в життю чоловіка. Побачимо, що і в давнині було багато освічених людей, чимало сердець, оґрітих любовію народу. Учителі яко вихователі народу повинні познакомитися при своїм благороднім заняттю з тими мужами, котрі вже давно перед ними управляли це поле науки і прийшли до відповідних плодів. Історія виховання є zarazом тим вічним джерелом, з котрого учитель набирає сили і замилювання до свого трудного звання. Тут маємо зібране все, що передумали і написали славні мужі, глибоко переняті важністю мети, збирали ціле життя до свіді і опирали їх на трівалих прінципах. Через те заслуговують вони на увагу історії як педагоги-вихователі народу. А з розвитком народу на добрих основах виховання вяжеться і самостійність народу. Так довго нарід задержить своє значіння і повагу, як довго лишиться в гармонії і згоді теорія і практика, пізнання і виконання, право і публичне життя.

Нашу історію педагогії поділимо так, як і історію нашого народу, на 3 часті: 1) Часи від початку держави нашої до її упадку. 2) Часи народніх рухів і нового поневолення. 3) Відродження і нові часи. У нас краще булоб розвинулося виховання молодіжи, а з тим і увесь нарід, якби не перешкоди зі сторони ворогів, а також, якби наша суспільність все належно вміла оцінити виховання народу. Добре, що не запізно.

До цього часу ми ще, на жаль, не мали обширної історії укр. педагогії. Було вправді де-що сказано в історії, та в історії літератури, але воно там поза іншими проявами губилося, що й не слідно було. Що ми не пропали, то велика в тому заслуга між іншими і школи. Тай отся книжочка, що ось перед вами, це не є твір глибше обдуманий та довго оброблюваний. Це лиш короткий перегляд на потребу дня, щоб заповнити цю прогалину. Нема тут на чужині потрібних джерел, а й ті книжки, що є, нелегко дістати до рук. Може колись при кращих обставинах відповідно розшириться і доповниться, а тепер мусить бути й так. Бо маю надію, що небавом минеться байдужність до справ ви-

ховання у нас і до педагогії взагалі, яка досі була, а прийде живійше заінтересовання, яко одинокий ще наш, але певний рятунок від загибелі. А таке зацікавлення вийде нашому народові лиш на користь...

Кірхберг. 14. XI. 1916.

Джерела:

Б. Лепкий: Начерк історії укр. літератури I. т.

Про школи на Україні В. Верниволя, календар Розвага 1917.

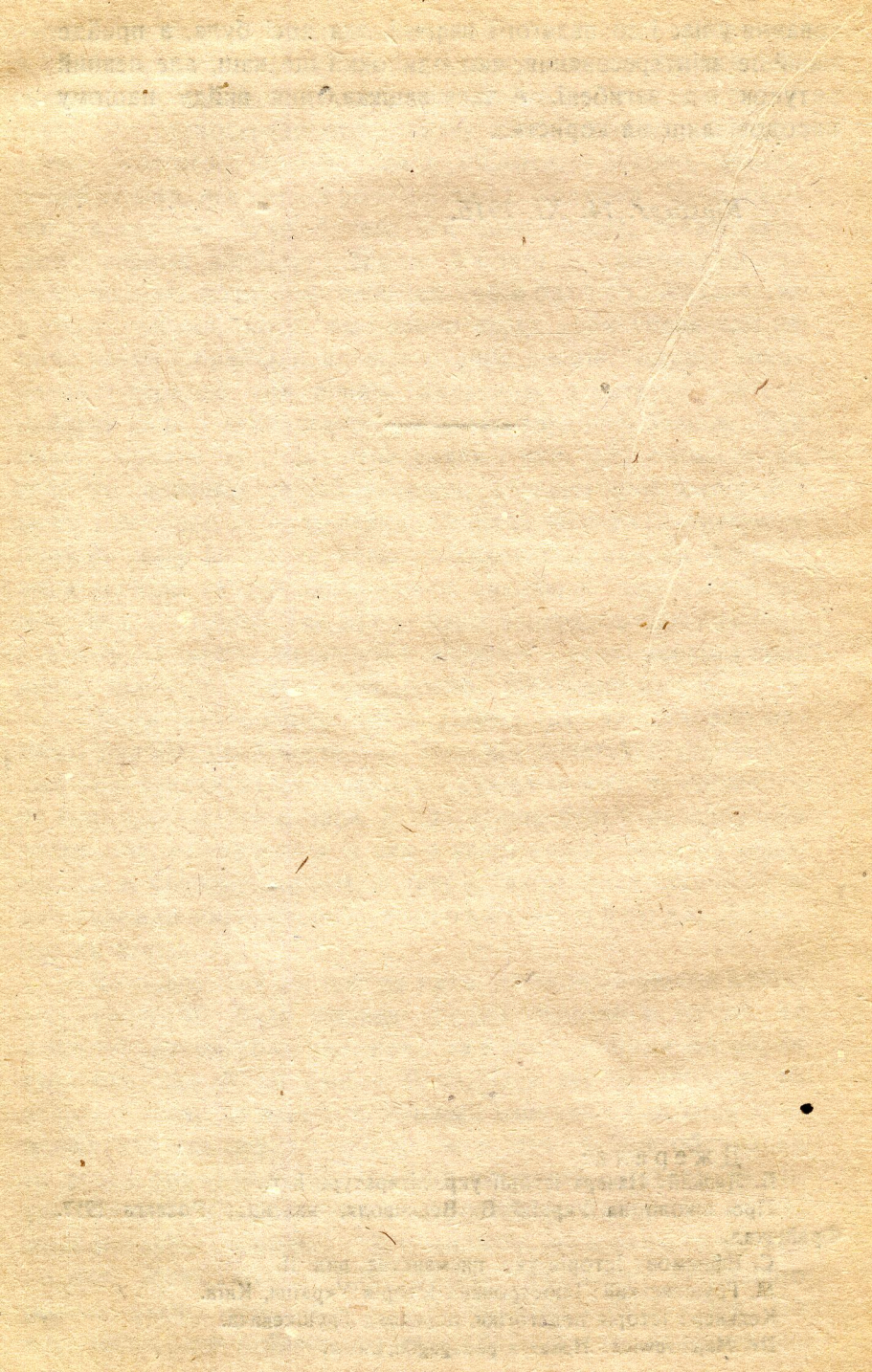
Фрайштад.

С. Ефремов: Історія укр. писменства, вид. II.

М. Грушевський: Ілюстрована Історія України, Київ.

Кельнер: Історія педагогіки, переклад Грушкевича.

Dr. Majchrowicz: Historia pedagogiki, Lwów.

Часи самостійної України.

Початки шкільництва.

Першу вістку про наше шкільництво маємо з нагоди заведення християнства на Україні. Мусіла й перед тим бути якась просвіта — інакше не могли б бути купецькі умови з Греками Олега 911. р., не було б походу Святослава у Болгарію, не звалябся Ольга „розумною княгинею“. Як не було школи загальної, для бояр і духовників, то хоч була двірська для княжої родини.

Ідеал виховання: Давний ідеал укр. виховання був: добрий лицар-войовник, що гарно володіє мечем, притім і розумний. Такий лицар зміг знайти радість життя тут на землі — після язичеських понять. Є давня записка: „Як Українцеві вродиться син, він подає йому меч і каже: „тільки те матимеш, мій сину, що здобудеш собі оцим мечем!“ На сьомому році були перші підстрижини хлопця, давали йому їм'я та вже починали приучувати воєнне ремесло. Відтак з християнством, цей давний ідеал лицаря-дружинника перейшов в противний ідеал аскета-вченого.

Про перші наші школи маємо дуже скупі відомости, як взагалі про краї на схід від Німеччини. На Заході закладано їх на те, щоби діти Християн не вчилися у поганських школах. І то були школи спершу лиш до навчання релігії. Як охрещено усю Україну, будовано церкви, настановлювано священників і віддавано їм діти в науку. „Почав Володимир брати дітей у значніших людей і віддавати на книжну науку. Матері плакали над дітьми-школярями“. (Це лучається ще й тепер по далеких гірських закутках). Так християнство принесло з собою з Візантії церковну книжність і шкільну освіту. Духовенство засновувало школи і взяло під свою руку освіту, взялося до праці над утворенням літератури

й науки. Вже були на Україні люди, що зараз взялися перекладати на церковну мову церковні книги, а інші готові спроваджували з Болгарії. Володимир В. оснував школу в тій цілі, щоби виховати собі духовенство українське, бо знав, що не добре мати в своїй державі церковними достоїнствами чужинців, а знов Греки, не вміючи нашої мови, не могли як треба порозумітися з Українцями.

І справді вже небагом бачимо митрополитом у Києві Українця, Іларіона.

Освіта довго обмежалася тісними, переважно духовними кругами. Спершу ходило лиш о те, щоб людина була добрим християнином.

Бояри (за Ярослава М.) посилають на науку здібнійші селянські діти, щоб з них відтак мати своїх священників.

Вправді шкільництво не стояло тоді у Візантії високо, але всеж таки існували тоді школи при катедрах і монастирях, учили усякі майстри та дідакали, а в половині XI. в. відновлено державну академію.

Поширенню освіти в ширших масах перешкоджувала тоді слабка організація шкільної науки. Наше духовенство переймало ті форми науки, які практикувалися у Візантії. Там же зрідка, тільки при більших монастирях та катедральних церквах велася наука більш на шкільний спосіб. Звичайнож батьки давали дитину в науку писменній, найчастійше духовній людині; та вчила її одинцем, або що найбільше — в товаристві кількох таких учнів. І в нас переважала така одиначна наука над шкільною, а через те освіта і книжність поширювалися досить пияво. Спершу були самі тільки початкові школи.

Наука: найчастійше наука кінчилася читанням, рідше писанням та рахунками. Всякі інші відомости добувалися читанням книг. Але тих книг було мало і то найбільше книги богослужебні. Тільки в більших центрах освіти можна було доступити вищої науки, навчитися писати літературно, по тодішнім поняттям, і вивчитися грецької мови, щоб читати грецькі книги без перекладу.

Таких людей, що стали вже на вершках сучасної грецької освіти, ми стрічаємо вже від першого покоління по охрещенню. Такий був митроп. Іларіон, відтак Кирило Турівський й інші. Було їх одначе все таки не багато і більшість тодішніх письменників були самоуки, що писали як уміли.

Книги були спершу церковні і релігійні, більше для ужитку священства: проповіді, поучення, життя святих, молитви; Ігумен Данило вже пішов далше і описав гарно, та патріотично свою подорож до св. Землі, а митр. Іляріон похвалу князеві Володимирови. Поза релігійним писменством розвинулися лігописи. Ні один з сусідних народів не має подібних хронік. Це доказ, як високо вже була розвинулася в тих перших часах наука, лише шкода, що не маємо про неї докладніших вістий. Початки літератури сягають XI. ст. (Наука Мономаха), а вже в XII. століттю маємо архитвір (Слово о полку Ігоря). По цих творах вже видко вишколення, вироблення стилю, та довгу літер. традицію.

В тих часах в цілій Європі не дуже цінили науку, читання й писання, бо не мали з неї користи. Королі зах. Європи на всяких документах клали лиш хрестик, або кінцевий значок і прибивали печатку, а секретар підписував. У Німеччині ледви з кінцем XII. ст. вироблювалося бажання просвіти, коли міщани прийшли до значіння і добробуту. Як на Заході Карло Великий старався завести єдність в державі через єдність у вірі та ширив освіту, те саме робив на Україні Володимир Великий.

В зах. Європі лиш духовні займалися науками, а король, двір і лицарство виховувалися без неї. У нас від самого початку поставлено цю справу краще. Власне на дворах князів плекалися науки, а самі князі були приміром добрим для інших. Через те Анна Ярославна сама підписувалася на актах, коли такий Карло В. аж на старість вчився писати.

Предмети науки були: крім церковщини (наука правд віри) вчили ще писати, рахувати і грецької мови. А нарешті, на вершечку шкільної мудрости того часу, знакомили з тодішньою візант. літературою, з її стилем та літер. манерою. Співу (церковного) вчили також, бо християнство з Візантії прийняли Українці (після вісток в літоп.) через гарний спів. Загалом беручи, досить примітивна була це наука, але не без добрих наслідків. Про кн. Бориса знаємо, що він був письменний, а це на ті часи багато значило. Тож найвища ученість тоді була, як хто знав грецьку мову і на ній читав твори грецьких філософів і грецьку літературу.

Наслідки: Траплялись тоді люди, що визначались своєю освітою серед сучасників. Так батько Мономахів, князь Всеволод, умів 5 мовами говорити. Клим Смолятич

був „книжник і філософ такий, якого в українській землі не було“, а в своїх творах наводить докази „от Омира, от Аристоля і от Плятона“. Філософом великим на розум та освіту зве літописець і князя Володимира Васильковича. Той самий Клим згадує в посланії як самовидець про цілий гурток учених людей в Києві.

Князь Ярослав Мудрий прикладався до книг, часто читав в день і в ночі. Приїхавши до Новгороду, Ярослав звелів завести школу: „собра от старости попових дітей 300 учити книгам“. Так було й по інших містах.

У великій пригоді й підмозі шкільній освіті й тодішніх часів ставало те, що ми тепер зовемо самоосвітою, а тоді звалось „книжним почитанем“. Приходили всі твори в рукописних списках. „Книжне почитуване“ а тим самим і писання вважалося ділом богоугодним. Засновуючи школи, згадані князі дбають разом і про матеріал до читання. Так Ярослав „собра писці многі“, щоб вони перекладали книги з грецької мови, і много списавши, положив у церкві св. Софії, себто заснував цілу бібліотеку, певне одну з перших, коли не найпершу на Україні. „Ярослав засіяв книжними словами серця вірних людей, а ми пожинаємо, користаючи з книжньої науки“.

До освіти в старовину ставилися з великою пошаною, майже з побожністю. „Великий пожиток буває чоловікові від книжньої науки“ — каже літописець. „Книги — річ великої вартости, — каже один письменник — побожні люди так духовного як і світського стану не тільки церкви святі, але і доми та столи свої украшають, і всі загально на них ласкаві, а їх читання не занедбують“. (Коби так тепер робили Українці!) Тим то благочестиві книжники старих часів всегда заохочують і намовляють людей до читання. „Не жалуй же часу на читання, бо його на добрі річі обернеш і живота вічного вступиш“...

І маємо вістку, що ці слова трапляли до переконання.

Кирило Турівський дивував усіх побожним життям та наукою, замкнувся був навіть у якійсь вежі, узявши зі собою тільки книжки.

Мова. Як на заході латина, так у нас церковна мова стала літературною, і задержалася значно довше, як на заході латина. Це була чужа, з Болгарії принесена мова, що вже тепер і там не вживається, отже така сама мертва

мова, як і латина. В порівнянні до пануючої тоді скрізь на сході грецької мови, — церковна мова була більше зрозуміла нашим предкам, як грецька. Крім того, заки вивчили наші вчені церковної мови, домішували до неї багато українських слів, так сказатиб, знаціоналізували її, а дехто зве її через те, „староруською літерною мовою“. Але хоч сказав літописець про церковну мову, що „словіньський язык і український один“ — всеж таки слов. мова відрізняється від нашої так, як українська від чеської, польської, сербської, московської — і взагалі славянських мов. Якби тоді була у нас прийнялася народня мова, сьогодні булиб ми вже далеко. Атак наша рідня мова в літературі нашої панує ледви 100 літ тому назад (від Котляревського). Добрі сторони церковної мови: витворювала спільність з іншими слав. країнами: Болгарією, Сербією, а відтак з Московщиною. Лекше було доставити книги: як не з полудня, то з півночі. Написав чи переклав хтось книгу у далекій Болгарії, а вже наші вчені могли читати. А злі сторони — церковна мова випирала народню і навчила легковажити собі її. Тепер вже наша рідня мова прийнялася раз на все, наша національна література велика й гарна. А церковна мова осталася ще лиш по церковних книгах, у старих молитвенниках та старих колядниках, хоч і туди поволи втискається жива народня мова.

А з б у к а. Це слово походить від церковних назв поодиноких букв: аз, буки, віди, глагол і т. д. Є записки, що Українці мали свою азбуку, риси та карби. „Чертами і різами читаху і гадаху“. Послугувався ними св. Кирило. Він найшов у місті Корсуні вченого чоловіка-Українця, що мав книги, євангеліє та псалтир, писані укр. мовою і письмом. Про це наше письмо знов в інших записках находимо таке: „Грамота руська явилася Богом дана Русинам“, а з неї навчився філософ Константин (св. Кирило) і тоді зложив і написав книги руським гласом. „Це — каже, — знають всі люди“. З цього виходить, що найстарший рід церковної азбуки, кирилиця, це наша народня. Отже й були підстави до національної літератури!

Перші пам'ятники письма на Русі — це написи на монетах Володимира. А найдавніший твір письменний — це договори Русі з Греками з передхристиянських часів.

Рід письма: Найдавніші рукописи писані уставом, це є великими, прямолінійними буквами (округлих мало),

Що йно з кінцем XIV. в. являються букви більше заокруглені, та дрібніші. Це вже буде полуустав, який переважає в XV. і XVI. ст. В XVI. ст. прийде скоропись.

Книги. Як тоді виглядала книжка? Троха була подібна до теперішних церковних книг. Писані були на пергаміні — це козяча шкіра, гарно виправлена, (пізнійше на грубім, бавовнянім папері, потягненім лосом чи воском) а від XVI. в. на папері, більш до теперішнього подібнім.

Найдавнішим трудом руського переписувачає Остромирове Євангеліє (1056—7). Це одна з найд. старосл. книжок. Переховується в імп. бібліотеці в Петербурзі.

Така книга була прикрашена вінетками, і піціялами та мініатурами. Книги були грубі, зшиті міцним шнуром в дерев'яних облогах, покритих шкірою, а замикалися на 3 мідяні клямри. До переписування книг були по монастирях окремі переписувачі-краснописці, (каліграфи) та малярі-мініюристи. Мініюри — це майже одинокі пам'ятки старовини, бо вони ілюструють те давнє життя і показують стан мистецтва в тих часах.

Таке переписування йшло дуже повільно, так що нераз трезало й кілька літ. Книгописці нераз літами цілими сиділи над одною книжкою, переписували або перекладали старанно, прикрашували письмо розмальованими буквами і маленькими малюночками, та тішилися коли довелось їм щасливо дійти до кінця праці. „Радуються керманич, як приплыв в затишне місце і подорожник як прийшов у свою вітчину. Так само радується і книжний списувач, дійшовши кінця книжці“. Переписували книги не лиш монахи й духовники, але також світські люди, навіть княжого роду, (прим. Вол. Василькович, князь волинський XII. ст. та Евфрозинія, княжна полоцька XIII.), переписували писці в краю і за границею (на Агосі, або в Студитольнім монастирі).

Писана книжка багато коштувала.

Старі часи авторського права не знали, з авторовою індивідуальністю не рахувалися зівсім і кожний переписувач любісінько вносив у твір свою власну редакцію, робив поправки і в змісті творів і в мові.

Доповненням рідких, а дорогих книг були образки, що представляли події з біблійної історії і св. письма, сцену за сценою. На Заході це звалось „biblia pauperum“ (біблія вбогих).

Писання відбувалося на старий спосіб грецько-римський. Діти вчилися писати на воскованих табличках, а відтак знов віск загладжували. Відтак писали на папірусі, але показався не трізалий, та на пергаміні, але цей був за дорогий до щоденного ужитку. Тож найчастіше уживали кори з дерева. Писали спершу острим писальцем (на воску), відтак тростиною (на папері), а в останньому часі середніх віків зачали уживати гусячого пера. Букви були ті самі до писання, що й до друку. Учень наслідував ті церковні букви, що бачив у книжці. При рахунках уживано церковних чисел.

З рахунків вчили чотири головні рахоби та й-то на те тільки, щоб уміти собі самому вилічити, якого дня й якого місяця припаде Великдень.

Нетне письмо було знане. Читати вчилися школярі з церк. книг, найбільше з псалтиря і з того, що їм учитель написав.

Метода навчання в тих давніх часах оригінальна. Книжок школярі не мали, часто не мав й учитель. Тож вся наука полягала тоді на писанню учителя поодиноких речень, (звичайно якогось морального правила), а школярі голосно вимовляли і повторяли. Очевидно, що тарабанили усе напам'ять. Учитель мусів займатися кожним окремо і все йшло добре тоді, як усеник мав добру пам'ять. А що такий школяр забув, скінчивши науку, — то пропало, бо не мав дома книжки, щоб собі повторити, чи пригадати. Матеріал, подаваний дітям, був не великий. Очевидно, наука церковної мови займала перше місце в програмі науки. Карність була строга. Щоби легше вивчити церковної мови, то зарідню мову били або вішали на шию „осла“. Так звали дерев'яну дошку, котру носив проступник, аж доки не приловив на такім „горячім вчинку“ другого ученика.

Учителі: Про учителів маємо небогато вістий. Осібних учителів не було. Вчили дячки при церквах, тай черці по монастирях. В р. 1030. (часи Ярослава) пише літопись: „Вмер Єфрем, що був нашим учителем“. Вчилися не всі, а тільки діти духовних. Їм треба було по своїх батьках заняти місце священників, — та дехто із богатших бояр. „Життя Теодозія“ каже, що він просив родичів, щоби дали його на науку до місцевої школи (в Курську) та що він там скоро „изучися всему божественному писанію“. Княгиня Анна Всеволодівна, та Евфрозина Полоцька вчилися письма і опісля

Навчали дівчат, та монахинь. Простий нарід тоді не вчився, ні в нас, ні в західній Європі.

Шкільні підручники: релігія і твори св. Отців і учителів церкви: Івана Золотоустого, Василя Великого, Григорія Богослова, Івана Дамаскина й інших і „Житія святих“. Стословець і катехізм патріарха Геннадія (на основі св. письма). Вищий ступінь: Богословіє Івана Дамаскина. Був і переклад Діалектики Дамаскина, що говорить про розум, про гадку, про дійсність і случайність, про роди і види, головню на основі філософії Арістотеля.

Палея — це був виклад старозавітної історії біблійної разом з апокріфічними оповіданнями. Починається палея сотворенням світа. При кожному дні подається природописний виклад. Жерелом тих викладів були: св. Василій В., св. Епифан, та Северіян Гевальський. Від них взято науку про ангелів, що володіють облаками, морозом, росою, порами року і т. д. „Деякі байочки кажуть, що в ночі сонце і місяць проходять під землею. Це так старинні соблазнялися в суєті ума свого, уявляючи собі округлу землю. Та божественний Давид і великий Павло кажуть, що зорі та планети носять по воздухах ангели, сповняючи ту службу ради чоловіка. Св. Павло в своєму видінню піднявся до третини небес і бачив ті небесні сили, як вони безперестанно водили зорі, як день так ніч. Колиж під кінець світа Бог звільнить небесні сили від тої праці, тоді зорі впадуть на землю“. Палея говорила ще про Фенікса, як то він що 200 років сам із свого попелу відроджується, про малу рибку, що може здержати корабель, присмоктавшись до нього, та про змія Гаспида. Палея вичисляла ще царів: вавилонських, перських, єгипетських та римських (до Тиверія).

Історія рідного краю — це були ті давніші хроніки. Найбільша із них київська „Літопись“ т. зв. Нестора. Її повний титул: „Звідки взялася українська земля?“ Найкраща галицько-волинська літопись. Літописець любить рідну землю та своїх земляків, він дорожить славою вітчизни і болючо відчуває кожне її нещасття.

Хронограф — це був підручник світової історії. Це історія від початку світа, зі вставкою усяких цікавих оповідань. Була там мітологія халдейська, єгипетська, та грецька. І власне тими оповіданнями вміли підручники зацікавляти

школярів, а через них — і ширші круги, котрих школярі були самотніми інформаторами.

Географії вчилися із підручників: християнська топографія Козьми Індикоплова (такий, що плив в Індію). Це оповідання з космографії та фізичної географії, із polemічною метою проти старогрецьких письменників. Козьма воює із Птолемеєвою системою світа. Доводить там, що земля не округла, а рівна, як Ноїв ковчег. Земля — це чотирикутник, накритий небом, як склепінням. На півночі стоїть висока гора і туди заходить сонце та місяць. „Земля не кругла, як думав Птоломей і антиподів нема ніяких. Вірити у щось подібного — це прямо гріх“.

До природничих наук були підручники: Шестоднев — це збірник, зложений на основі творів різних авторів (Василія В., Дамаскина, Таляса, Демокріта й Платона). Це оповідання про сотворення світа з широкими коментарями богословського, філософського й природничого характеру. Це головний природописний підручник. Фізіолог — друга природнича книжка. Це збірка усяких, розуміється, здебільшого фантастичних відомостей про звірів, птиць, риби, комахи й інше. Це александрійська компікація єгипетських, античних, біблійних тем і джерел, перероблена у Візантії. Найбільше із східних переказів, талмуда та біблії. Фізіолог оповідає, що левиця родить мертве левиня, а вже батько його оживляє своїм подихом. Саламандра гасить вогонь, а змія постить 40 день і 40 ночей.

Хожденія Данила до Святої землі — це опис подорожі до Єрусалима около р. 1100. Там находимо цікаве порівняння: „Йордан в усім подібний до української ріки Снови“ У його творі є щира любов до всего, що рідне. „Ніколи не забував я про вас (Українців) і споминав на кожному кроці“. Як тільки хрестоносці здобули Єрусалим, прогнавши Турків, то у велику п'ятницю пішов Данило до короля Бальдуїна. Він побачив Данила, призвав до себе з любов'ю і каже: „Що хочете, ігумене український?“

Данило йому відповідає: „Пане княже! Прошу тебе дуже: хотів би і я поставити кадило своє (лямпку) над гробом Господнім, за всіх наших князів і за всю українську землю і за всіх християн української землі“. Ще на довгі літа була це улюблена книга на Україні.

На лектуру були призначені перекладані, а частійше перероблені повісти та збірки. Вони також мали вплив на виховання. Повісти оті, повні усяких чудесних пригод та оповідань про незнані краї й народи, були найбільше люблені.

Александрія — це книга про Александра Македонського, його славні вчинки та походи до всяких країв, і про мудрість його ума. Він побіджує індійського царя Пора, бесідує з Брахманами (звідси й пішли оповідання про „Рахманів“), стрічає Амазонки, усяких песиголовців, циклопів, великанів та пігмеїв. Переходить землі, вкриті дорогим камінням, їде на грифі, спускається на дно моря, доходить до місця, звідки сонце сходить. Заганяє північні народи у північні гори, звідки вони що-йно на „страшний Суд“ вийдуть, та слушає засуду говорячих дерев. (Александрія була ілюстрована).

Троянська війна — це повість про причину війни та опис знищення Трої на підставі Гомерової Іліади та Одисії.

Повість про Варлаама Йоасафа — це життєпис Будди із деякими його причтами. Дехто зве її пламінною апольогією християнського життя. Естетична вартість повісти велика. (Найбільш знана притча про життя чоловіка — в перекладі І. Франка). Оповідання про індійське царство — це утопійний роман, що малює фантастичне царство попа Івана з усякими чудесами. Це перерібка ніби послання „Пресвітера Йоана“ до грецького імператора Мануїла та Барбаросси. Тоді вірили, що в Індії є велика християнська держава, у якій володіє цар і священник (несторіянський) Йоан і прийде на поміч проти Мусулман. Стефаніт та Іхнілат (увінчаний та дослідуючий) — це перерібка індійської книги казок „Панчатантра“, (пятикнижжя).

В VIII. ст. переведене з індійського на арабське, з арабського на грецьке, з грецького на словянське. Соломонта Китовра (Кенетавр) оповідає, як демон-китоврас збудував Соломонову святиню. Крім повістей та оповідань були збірники, альманахи, як Ізмарагд, Пчола. Це збірки виімків із творів Отців церкви, усяких причт, афоризмів, сентенцій — моралізуючого змісту. Такі збірники заступали енциклопедії. Це улюблена форма книжки на давній Україні. Такі збірники заступали по части школу та шкільні підручники, передівсім в далеких закутинах.

Ізмарагд (смарагд, дорогоцінний камінь) — збірник творів Золотоуста, Василя Великого, Єфрема, Кирила Ал.

і других. Між тими афоризмами є дорогоцінні перли. Письменник Іван Франко вибрав і переклав їх на теперішню нашу мову і ця книжка зветься: „Мій Ізмарагд“ (Давнє й нове). Там находимо такі вискази про науку і вартість книг: „Книги — морська глибина. Хто в них пірне аж до дна, той хоч і труду мав досить, дивнії перли виносить“. „Побороти самого себе, свої інстинкти — отце найбільша перемога“. Ізмарагд старається викоринити злі норови, як гнів, скупість, а натомість засіяти гарні прикмети: любов до правди, мужність, мудрість. Пчола містила апофтегми та сентенції усяких авторів, християнських та старинних, як і Демокріта, Діогена, Сократа, Арістотеля, Демостена, Катона, Епікура та інших. Пчола належала до улюблених книжок і мала велике значіння для нашої освіти в давнині, бо поширювала виднокруг читача. Золота Матиця — де поруч Золотоустого та других церковних учителів стрічаємо статі про землю, сонце, зорі та планети. „Вітри та бурю навивають ангели, змитаючи на крилах з неба на землю. Кожда зоря має свого ангела, якій її запалює у вечір, а гасить над ранком. Місяць і сонце є на те, щоб можна було числити дні та літа“.

Апокріфи — це тайні книги. Церковний індекс забороняв читати їх: „Хто ложное писаніє прочитаєть, да будет проклят!“ Та мимо того апокріфи яко дуже цікаві легенди, ширилися скоро. Апокріфи осуджували людські проступи, тож ділали виховуючо. „Не буде тоді (як прийде кінець світа) поміж вами ні сміхів ні богохульного слова ні всяких ігр бісовських, не буде ні коний скорих ні одягів гарних...“ Євангелист Тома оповідає про молодість Христа, якого малює різкими, реалістичними чертами, як ворога Жидів, суворого реформатора та грізного учителя.

З українських оригінальних творів охотно читали лицарську поему: „Слово о полку Ігоря“. Там оспіваний похід князя Ігоря на Половців 1185 року. Незвісний автор дає гарну картину боротьби наших князів за рідний край.

На грецькій мові читалися візантійські хроніки та полемічні твори, а також старогрецька література (Гомер, Арістотель, Платон). Не без впливу на виховання були твори Отців церкви: Василя Великого та Івана Золотоустого. Василій Великий, єпископ Цезареї в Каппадокії (*330. † 379. р.) піклувався сиротами і це припоручав своїм монахам,

(Від нього зветься „Чин Василянів“). Найбільшу педагогічну вартість має його стаття: „Мова до молодіжи про належну користь із творів язичельних авторів“, де є цінні уваги про виховання та навчання. Іван (Хрїзостом) Золотоустий, царгородський патріарх (* 347., † 407. р.) говорить багато про виховання у своїй книжці „Проти ворогів чернечого життя“. Найлучші вихователки — каже він — це мами та законниці (черниці). Учительське звання ставить патріарх дуже високо: „Більше як маляря, більш як різбаря шаную я того, хто різбить та розвиває діточі душі. Маляр та різбар творить тільки мертві душі. Розумний виховател, працюючи над розвоєм живої істоти, творить архитвори, яких видом любується око боже і людське“. Молодий вік приймає легко все і втягає в себе. Він податливий як віск, що так легко відтискається на ньому печатка. Найлучший спосіб виховання, знизитися до свого вихованця, щоб його відтак притягнути як найблище до себе“. Златоуст — це проповіді Золотоустого. Маргарит — (жемчуг, перла) — це 38 його наук.

В тих часах, коли то ще не було педагогічної літератури, образовані родичі, передусім пануючі, вважали своїм обов'язком — подавати дітям вказівки, немов заповіг, як жити і як володіти треба. Володимир Мономах (1053—1125) був вчений князь. Велике значіння для історії української педагогії має його твір „Грамотниця“ або „Поучення дітям“. Сей славний князь навчає діти, як мають вони жити, щоби вирости на добрих князів-провідників України. Ясна думка і тверезий розум цього князя пробивається тут як немож краще. Почавши з релігійних обов'язків, переходить князь до громадських повинностей і дає цікавий нарис того, як розуміли це кращі люди того часу. „Не лінуйтеся добувати знання! Чого не вмієте, учіться, а навчитеся, зятяйте собі! Лінивство всему злому мати! Найперше всего не забувайте про бідних. Опікуйтеся сиротами і вдовицями, а не давайте сильним погубити чоловіка. Як поїдете по своїх землях, глядіть-же, не дозволяйте кривдити нікого. Не минайте чоловіка, не привитавши його, не давши доброго слова. Старших шануйте, як рідню. Ні безвинного ні виноватого не вбивайте і не давайте вбивати!“ (Тепер за це бореться вся культурна Європа). Відтак описує своє життя, повне праці та відважних діл. Як бачимо, та рука, що навикла до меча, гарно орудує й пером, даючи поруч практичної науки, ще

й живі описи та малюнки. Із його „Поучення“ можна довідатися, які книжки тоді читали люди: церковні книги, Пролог, Шестиднев, Слова Василя В., Анастасія Сим., візантійські поучення для дітей, та ще де-що із богословських статей.

У Збірнику князя Святослава з р. 1073. крім гарних мініатур поміщено усякі прикраси, так що збірник є для нас взірцем тодішньої розкішно виданої книжки. Стаття у Збірнику про реторичні фігури та моралістичні апофтегми, а також стаття про книжне почитання: „Як коня правителем й гальмою є вузда, так для праведника книга. Як не можна збудувати корабля без цвяхів, так праведник не може обійтися без почитання книжного. Як невільник думає про рідний край, так праведник тужить за книжками. Прикрасою жовніра — зброя, корабля — вітрила, а праведника — книжне почитання. Находимо ще у збірнику похвалу для князя Святослава Ярославича, який „книжками своя кліти ісповни, вічную си память сотвори“. (Переписувач збірник дяк Йоан“.

Данило Заточник у своїм „Моленію“ оповідає, звідки він набрався науки: „Не виріс я в Атенах, не вчився у філософів, але припадаючи до книг, як пчола по усяких квітках, збіраю звідтіля сладость словесную, совокупляю мудрость, як в міх воду морськую“.

Богато із тих книг I. доби ще й досі не втратило вартости. А тоді із них плила просвіта та культура на всю Україну. Вплив тих творів на виховання був великий. Взірцем можуть послужити діти князя Романа, Данило та Василько, яких мати-вдова дуже гарно виховала.

На селянство шкільництво I. доби не мало ніякого безпосередного впливу, тільки на князів, боярів та священство. А вже священство проповідями популяризувало тодішні научні та літературні твори між широкі круги населення. Притчі Соломона уживаються й досі селянами. Аж у II. добі почало мішанство користати із шкіл, а в III. і селянство.

Та прийшли тяжкі часи для нашого народа. Зі сходу напали на Україну Татари, здобули і знищили столицю України — Київ і всі більші міста. Разом з монастирями горіли і церковні книги, а через те занепало письменство. Тільки по далеких монастирях, куди воєнні злидні так не заходили, збереглися останки літератури перед знищенням. А вчителі і письменники. одні погинули, другі розбіглися в Га-

личину або аж у далеку, чужу Московщину, забираючи з собою і книги.

Так гарно заповідався розвій, а так ненадійно прийшов упадок!

Та мимо того той національний український напрям, наданий нашими князями й патріотами, а піддержаний літературою і школою, вже вспів закріпитися і помимо усіх пізніших злиднів, передержався до нас. В пізніших тяжких часах, по втраті самостійної української держави, у тій безпросвітній темряві, був він самотнім світлом.

Хоч далекі це від нас часи, але цікаві, а важні тим, що це був золотий вік української держави. Отвором стояли наші ворота для краси і добра, не тільки для своєї, а й для сторонньої гадки. Радю переймала Україна, що було гарного і цікавого у других.

Писменство виховувало наших предків на Українців-патріотів, навчало любити рідний край. А князь-герой пригадує нам по нині, що „лучша чесна смерть за Україну, як нікчемне життя“...

Помимо того, що це було писменство властиво князівсько-боярське та церковне, бачимо там демократичний дух. „Цей демократичний, альтруїстичний напрям, робить наші найдавніші твори дуже нам близькими і дорогими“.

У загальному оглядові першої доби мусимо згадати й про одну темну сторону в тодішній церковній літературі.

„Всі церковні писменники (між ними візантійські) старалися свіко охрещену паству ушасливити зерном ненависти до іновірців та до західної культури. Намість перших слів Христової любови засівали зерно ненависти до ближнього. Візантійські писменники на Україні мало печалилися вірними, яких доручено їх доглядові та опіці. Вони разом із нашими писменниками, які їм слідкували, розпочали кампанію проти світського життя: проти жіноцтва, пісень та забави. Візантії ходило тільки о те, щоб свіжо охрещену „Русь“ удержати при Христовій вірі та при східнім обряді. Релігійний інтерес бере верх над науковим і всіми іншими“. Старогрецьких цінних творів, на яких оперлася новіjšа література, тих творів нам Візантія не показала. Маємо тільки натяки на „Омерів та Платонів“.

Найсилніше звучить в тодішній літературі моралізуючо-виховуючий тон (очевидно: христ.-східний). Та це при

такій зміні релігійного світогляду, історичних переломів, політичних комбінацій — було, хто знає, чи не конечне. Видно денеде у творах не так національний, як державний патріотизм. Та годі вимагати в тих часах нинішного розвою суспільних питань.

Писменство хоч переходило в народ, та не злилося зі словесністю в одно, не перейшло в кров і кість широких верстов люду. Чомуж це? Бо не було загальних шкіл, не було опіки над освітою, а натомість була ріжниця в мові. І коли наше старе писменство мимо таких гарних починів, мимо писменників, яким тоді не було рівних, мимо опіки та співучасті навіть наших князів, не розвинулося так, щоб увесь світ здивувати, то попри інші причини, винні цьому головно отсі дві: брак школи і не своя мова. Памятаймо: брак школи і брак одної, всім рівно близької, дорогої, рідньої мови.

Рідна мова у рідній школі та загальна освіта — це підстава кращої долі народа!

h

PA

2177

0,69kon (1.4862)

